

УДК 14(091)“18/19”: 340.12 Б.

ПРАВОРОЗУМІННЯ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО: ПРОБЛЕМА СИНТЕЗУ

Марія Альчук

*Львівський національний університет ім. І. Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

У статті аналізуються праці Богдана Кістяківського, в яких досліджуються різні підходи у визначенні суті права. Виокремлено твердження філософа про автономність права та філософське осмислення його сутності. Висвітлено філософський підхід – як синтез праворозуміння – в основу якого покладено принцип свободи. Філософсько-правовий дискурс має поєднати множинність знань, тобто, синтез єдиного і плюрального у правознавстві.

Ключові слова: філософія права, правознавство, дискурс, право, синтез, свобода.

Кістяківський Богдан Олександрович (1868-1920) – правознавець, фундатор української філософії права. Філософсько-правове вчення науковця є яскравою сторінкою в історії філософії права України, Росії та Німеччини. Його досягнення у філософії високо цінували західноєвропейські філософи – В.Віндельбанд, Г. Зіммель, Г.Єлінек. У співпраці з В. Вернадським, М. Василенком, Ф. Тарановським він закладав наукові підвалини Української Академії наук (1919-1920). Він був професором юридичного факультету Київського університету, деканом, а з 1919 року – академіком Української академії наук. Також він відомий публіцистичною і видавничою діяльністю: видав “Політичні твори” (1908) М. Драгоманова.

Життя Б. Кістяківського відноситься до “трьох світів” – України, Росії, Німеччини. Він навчався у Київському, Харківському, Дерптському університетах (1888 – 1892), з яких звільнявся за участь в українських культурно-освітніх гуртках. Був заарештований за пропаганду марксистських ідей у 1892 році. З 1895 року продовжив навчання в Берлінському, Стразбурзькому, Гайдельберзькому університетах. Написав та успішно захистив докторську дисертацію на тему “Суспільство та індивід” (1898). Німецькі філософи права, соціологи високо оцінили дисертаційне дослідження Б. Кістяківського, зокрема, Г. Кельзен, Г.Єлінек, М. Вебер.

Період кінця XIX – початку XX ст. характеризується інтенсивною інтелектуальною напругою, зіткненням суперечливих підходів у культурології, філософії, політиці, правознавстві. Українські науковці, зокрема М. Василенко, С. Дністрянський, Б. Кістяківський, Ф. Тарановський, М. Палієнко, Є. Спекторський, А. Фатєєв, К. Ярош викладали і досліджували історію та проблеми філософії права,

сміливо висуваючи власні гіпотези та аргументи щодо їх трактування. У журналі “Юридический Вестник” розгорнули дискусію про кризу, зокрема юриспруденції, що виникла через крах старих теорій і становлення нових поглядів на право. Одним із напрямів дискусії було осмислення кризи правосвідомості та успадкованих теорій про державу і право. Б. Кістяківський, який редагував журнал у 1913–1917 роках, наголошував на тому, що юристам слід впевнено обстоювати принципи автономії права і юриспруденції. Лише так право стане міцною опорою сучасної інтелектуальної культури. Ця думка є актуальною і нині. Хоча початок ХХІ ст. значно відрізняється від попереднього століття в соціально-культурній, політичній, гуманітарній площинах, але для розуміння складності нинішніх дискусій набувають особливої вагомості думки, що були висловлені в минулому.

Метою статті є висвітлення різних підходів у дослідженні суті права, синтезу праворозуміння Богданом Кістяківським на початку ХХ ст. Для досягнення мети використовується метод аналітичної реконструкції основних напрямів дослідження права, який розкриває їх гуманітарний зміст і способи здійснення.

На початку ХХ ст. багатьма правознавцями та філософами права формулюється завдання щодо створення науки про право. Б. Кістяківський підкреслював, що для розвитку науки про право велике значення має напрям, темп та інтенсивність філософського мислення. Він поділяв думку І. Канта про те, що визначення поняття і предмета права є складним, адже воно належить до філософських понять. Тому, аналізуючи працю І. Канта “Критика чистого розуму”, Б. Кістяківський зазначав, що визначення права є філософським, в основу якого покладено принцип свободи. “В сучасних термінах це визначення звичайно виражають у формулі: право є сукупність норм, які встановлюють та розмежовують свободу осіб” [7, с.223]. І. Кант підкреслював, що дати визначення досить “приємно, але нерідко дуже важко. Юристи й дотепер шукають дефініцію для свого поняття права” [2, с.418]. Досить часто цьому надавали іншого значення. За І. Кантом поняття права належить до філософських понять і стосується предмета права. Зокрема він зауважував щодо характеру понять, “висловлюючись точно, жодне поняття, дане а рїогі, наприклад: субстанція, причина, право, справедливість і т. д., також не піддається дефініції” [2, с.417].

Б. Кістяківський підкреслював, що через шістнадцять років у праці “Метафізика моралі” І. Кант дав визначення права, в основі якого закладено принцип свободи. Це визначення сформульовано так: “право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісна із сваволею іншої з позиції загального закону свободи.” [1, с.139]. Тобто право є сукупністю норм, які встановлюють і розмежовують свободу осіб на підставі вимог категоричного імперативу моральності. Право не лише визначає межі свободи, а й оберігає і забезпечує її та протистоїть насильству. Тут простежується суто філософське визначення права. Принциповим є розмежування сфери моралі та права. Правові відносини належать до зовнішніх стосунків між людьми, об’єктивованих у певних словах та діях. Право, за визначенням І.Канта, “це сукупність умов, за яких свавілля одного (особи) поєднане зі свавіллям іншого з погляду загального закону

волі” [1, с.139]. Тобто, право обмежує свободу кожної особи, узгоджуючи зі свободою всіх інших, наскільки це можливо за певним загальним законом.

Український філософ розкривав доробок учених у галузі філософії права і детально окреслював всі важливі аспекти. Так, він зазначав, що німецький правознавець – Р. Єрінг вперше поставив наукове завдання – право потрібно вивчати не лише як систему норм і понять, а й як реальне явище. Головна думка роботи закладена ним у самій назві “Ціль у праві” та визначала напрям усього дослідження. Отже, Р. Єрінг стверджував, що право – явище телеологічного порядку, а його суть визначається його ціллю [9, S.320]. Керуючись догматичним методом, він намагався розкрити ті цілі, які змогли б визначити суть права. Б. Кістяківський критикував Р. Єрінга за таке дослідження цілі та суті права.

Б. Кістяківський проаналізував працю Р. Єрінга “Ціль у праві” (1893), яка не завершена та у якій не чітко з’ясовані методи наукового дослідження права. Хоча сам автор стверджував, що не розробляв догматичні питання, але насправді, його дослідження ґрунтуються на юридичній догматиці. Із назви праці випливає, що автор мав розкрити і встановити цілі, які визначають суть права. Також не була розроблена і проблема цілі у філософії. Р. Єрінг самостійно намагався розкрити цю проблему. За ціль він сприйняв психічні причини, які відображаються у свідомості [5, с.666]. Телеологічне розуміння права, крім Р. Єрінга, також досліджував Р. Штамлер. Б. Кістяківський зауважував, що Р. Штамлер пояснював соціальний процес моністично, соціально-наукове пізнання права поєднував із соціально-філософським, а право розкривав як зовнішню регулюючу форму. Такий підхід також не розкривав шляхи і методи наукового пізнання права. Р. Штамлер використав метод протиставлення для визначення поняття права. Він протиставив праву сваволу, в якій вбачав видову відмінність правових норм від конвенційних правил. Визначити поняття права через сваволу неможливо. Г. Радбрух підкреслював, що сваволя не є протилежністю права, а сваволя – це неправильне право, або ж – протиправна поведінка [8, с.43]. Також Б. Кістяківський критикував односторонній підхід Р.Штамлера, який не давав наукового пізнання права і не розкривав методи його творення. Для наукового пізнання права потрібно проаналізувати його як телеологічне явище, тобто шукати ціль у самому праві, отже, розкрити ціль, яка діє у праві та визначає його суть [5, с.670]. У науковій літературі уже відомі головні шляхи про визначення істинного знання про право. Потрібно встановити і визначити методи, які використовуватиме наука про право. Філософ права виділив головні завдання:

- строго розмежувати юридично-догматичне і науково-теоретичне вивчення права;
- пояснити право у причиновій і телеологічній залежності;
- дослідити трансцендентальні та емпіричні цілі;
- проаналізувати розумність як інтелектуальну ціль, моральність як етичну ціль;
- розкрити етичні цілі – свободу і справедливість.

На переконання Б. Кістяківського дослідити право як причиново-зумовлене явище можна у двох аспектах: соціальному і психологічному. Загальна теорія права

досліджує причинову зумовленість права як соціального явища. Вивчаються причинові соціальні відносини між індивідами та соціальними групами, їхні інтереси, боротьба, компроміси, примирення, щоб проаналізувати і встановити ті елементи, які зв'язані з імперативно-атрибутивною природою правових переживань [5, с.674]. Досліджувати їх потрібно в динаміці, тобто у причиново-зумовлених діях. Лише так буде пізнана психічна природа права. Завдяки соціальним і психологічним методам дослідження право пізнається як психічно-соціальне явище. Досить складно досліджувати право як явище телеологічне. Саме оцінка людиною цілей ускладнюється багатоманітністю та різносторонністю права. Виділяють такі цілі для визначення суті права:

- емпіричні (гетерогенні) цілі, які організують спільне життя людей ;
- трансцендентальні цілі, які належать розуму (інтелектуальній свідомості) ;
- раціональні цілі, які зумовлюють суть права, бо в ньому втілюється все розумне у спільному житті людей;
- етичні цілі, як носії свободи і справедливості [5, с. 678–680].

Як зазначав Б. Кістяківський, важливого значення надається єдиній етичній цілі – свободі, яка зумовлює природу права. Така етична суть права не зводиться до однієї чи багатьох етичних цілей. Зокрема філософи XVIII ст. вважали, що у праві здійснюється одна мета – свобода. Також і в XIX ст. її визнавали Б. Чічерін, Е. Трубецькой, Р. Штамлер.

Для того, щоб теоретично отримати наукове знання про право, потрібно визначити його як поняття: соціально-наукове, психологічне, нормативне і державно-організаційне. Визначивши ці поняття окремо, треба систематизувати і поєднати їх в одне. Тоді ми отримаємо синкретичне поняття права. Він зазначав, що в науці про право є найбільш суперечливі теорії, які навіть виключають одна одну. Зокрема “головні питання про сутність і невід’ємні властивості права вирішуються представниками науки про право зовсім по-різному” [5, с.374]. Зокрема теоретики права сперечаються щодо тієї сфери явищ до якої належить право. Тому виникають різні юридичні напрямки і школи.

Б. Кістяківський виділив чотири напрямки. Так, один з напрямків пов’язує право з державою та її примусовою владою. Теоретики права виділяють характерні риси діючого правопорядку: монополію держави на встановлення норм права та нагляд за їхнім здійсненням; право складається із наказів, виконання яких гарантується державою; право є державним за своєю природою; значення елементу примусу у розкритті сутності права. Цей підхід визначає право як “імперативне або державно - наказове явище” [5, с.375].

Другим є соціальний напрям. Багато правознавців вказують на те, що “право є явище соціальне і виражає певні стосунки між людьми, які охороняються самим суспільством” [5, с.375]. Він виокремлював характерні особливості даного напрямку: право виникає раніше держави, може існувати поза нею; втручання держави у добровільне здійснення правових норм може не відігравати ніякої ролі; процес правотворення здійснюється не в законодавчих установах, а в суспільстві, де право формується, зароджується та визріває; діяльність держави ґрунтується на правових

нормах, які встановлюються конституціями. Здійснення норм права не є прямим наслідком регулюючої та наглядової діяльності державної влади. Діяльність держави – зовнішня оболонка існуючого правопорядку, що не торкається сутності права [5, с.375].

Третім напрямком у Б. Кістяківського є психологічний. Представники третього напрямку критикують попередні напрями за зовнішні характеристики права, які не розкривають його внутрішню суть. Вони підкреслюють, що “право – явище нашого внутрішнього, психічного світу” [5, с.376]. Характерні риси психологічної теорії: право – явище вольове, і виключно психічне; в основі права – душевні переживання, які мають певні властивості.

Ці напрями характеризуються непримиренними протилежними поглядами про сутність права, а також на сферу явищ, до якої належить право. Різні підходи у науково-правовій і філософській літературі розкривають “глибокі суперечності у поглядах на суть права та його головні властивості” [5, с.379]. Тому суперечності, які будуть ще багаточисельнішими у вченні про право, можуть викликати песимістичне відношення до самої науки про право. Потрібно встановити причину незадовільного стану наукового знання про право, щоб відкинути песимізм.

Соціально-наукове, психологічно-наукове поняття дають знання про право як причиново зумовлене явище. Нормативне поняття формулює знання про право як телеологічне явище (зумовлене трансцендентальними цілями), тобто розумне і етично ціннісне. Такі знання про право науково систематизуються і визначаються поняттєво. Б. Кістяківський зазначав, що в соціально-науковому, психологічному і нормативному поняттях родові ознаки та видові відмінності утверджуються в якості необхідно належних праву не як формально-логічні узагальнення, а як причинова і як телеологічна закономірності [5, с.681]. Таке належне знання є науковим, тому що ґрунтується на конститутивних категоріях мислення.

Філософ права зазначав, що загальна теорія права не погоджується з таким зведенням різних результатів, які отримуються різними способами в об’єднане поняття. Такі результати отримуються штучним розділенням права у дійсності. Право як реальне явище ніколи не буває лише соціальним явищем, чи лише психологічним, чи лише організаційним [5, с.682–683]

На переконання Б. Кістяківського, той порядок, який встановлює право, завжди розумний, справедливий і гарантує свободу. Також право зумовлене одночасно і причиново, і телеологічно. Загалом право як явище, незважаючи на багатоманітність, єдине. Отже, все знання про право потрібно синтезувати. Результатом такого синтетичного пізнання права має бути розкриття і розуміння суті права [5, с.683]. Тут не йдеться про визначення якогось одного поняття права. У своєму виступі на захисті дисертації Б. Кістяківський зазначав, що для вироблення цілісного знання про право “потрібні особливі синтетичні форми пізнання; вони мають привести до пізнання не поняття, а суті права” [6, с.789]. Загальна теорія права має більш повно і всесторонньо синтезувати (поєднувати) наукові знання про право. У такому синтезі, що розкриває суть права, загальна теорія права пересікається з

філософією права. Шлях до синтезу, як зазначав Б. Кістяківський, загальна теорія права шукає не в окремих гуманітарних науках, а у філософії культури.

У своїй філософсько-правовій концепції Б. Кістяківський аналізував загальні принципи створення системи наукових знань про право. Він розкривав право як соціальне явище, що виражає культуру суспільства, виходячи із плюралістичного підходу та доповнюваності методів. Філософ розробив методи аналізу соціокультурної реальності права та правових відносин. “Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Усі ці різні його прояви або всі сторони його багатолікої й багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню та розробленню” [7, с.153]. Виділені основні підходи до права відповідають чотирьом концепціям права. Він визначав їх як методологічні підходи, що відповідають чотирьом граням права і виступають як культурні феномени.

Б. Кістяківський зазначав, що науки про суспільство, а також філософія мають сприяти вдосконаленню та розвитку правознавства, але вони не повинні поглинати чи займати місце юриспруденції. Філософський підхід розкриває теоретичну і практичну мету правознавства, засоби її досягнення та очікувані результати. Отже, філософія права як специфічна сфера, допомагає осмислювати, а в чомусь і вирішувати пізнавальні та етичні проблеми юриспруденції, не підмінюючи останньої. Потрібно відмітити про взаємозв'язок філософії права, теорії права, юриспруденції, соціології права, психології права, антропології права, політики права. Ці гуманітарні науки, як писав Б. Кістяківський, мають виробити цілісне і синтетичне знання про право.

Українські науковці – В. Бабкін, В. Бачинін, В. Бігун, О. Бандура, М. Братасюк, О. Грищук, М. Дамірлі, Л. Депенчук, К. Жоль, А. Козловський, В. Кузнецов, С. Максимов, Л. Петрова, П. Рабінович, С. Сливка, В. Шкода – розглядають право як багатоманітне, поліфонічне явище, що існує в різних формах і видах. Воно пронизує всі сфери життєдіяльності суспільства. Право розуміється як цілісне явище, що виникає у формі безперервної соціальної комунікації і має текстуальну (семіотичну), аксіологічну, психічну та функціонально-поведінкову складові. Отже, потрібно обґрунтувати синтез праворозуміння; дослідити історію української філософсько-правової думки; розкрити онтологічні, аксіологічні, гносеологічні засади права. Сутність права необхідно проаналізувати через розкриття проблеми справедливості, відповідальності, солідарності. У цьому допомагають філософсько-правові ідеї Б. Кістяківського.

Список використаної літератури

1. Кант И. Метафизика нравов в двух частях 1797 / И. Кант // Сочинения в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4, ч. 1. – С. 107–304.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; [пер. з нім. та приміт. І. Бурковського]. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.

3. Кистяковскій Б. Наши задачи / Б. А. Кистяковскій // Юридическій Вестникъ. – М., 1913. – Кн. I. – С. 3–17.
4. Кистяковскій Б. А. Кризисъ юриспруденціи и диллетантизмъ въ философіи / Б. А. Кистяковскій // Юридическій Вестникъ. – 1914. – Кн. VI. – С. 70–106.
5. Кистяковскій Б. Соціальныя науки и право. Очерки по методологіи соціальныхъ наукъ и общей теоріи права / Б. А. Кистяковскій. – М. : Изд-е М. и С. Сабашниковыхъ, 1916. – 704 с.
6. Кистяковскій Б. Диспутъ Б. А. Кистяковскаго въ Харьковскомъ Университете / Б. А. Кистяковскій // Право : еженедельная юридическая газета. – 1917. – № 13. – С. 786–798.
7. Кістяківський Б. Вибране / Богдан Кістяківський ; [пер. з рос. Л. Г. Малишевської ; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук] // Бібліотека часопису “Філософська і соціологічна думка”. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
8. Радбрухъ Г. Введение въ науку права / Г. Радбрухъ ; [пер. М. Островской]. – М. : Труд, 1915. – 140 с.
9. Jhering R. Der Zweck im Recht / R. Jhering. – 3 Aufl. Leipzig, 1893. – 540 s.

*Стаття: надійшла до редколегії 14.04.2011
прийнята до друку 24.01.2011*

JURISPRUDENCE IN THE PHILOSOPHY OF LAW BOGDAN KISTYAKIVSKOGO: THE PROBLEM OF SYNTHESIS

Mariya Alchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of culture
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

This article analyzes the work of Bogdan Kistyakivskyi, which are exploring different approaches in determining the nature of law. Obtained approval of the philosopher of the autonomy law and philosophical understanding of its essence. Highlights a philosophical approach - as a synthesis of law - which is based on the principle of freedom. The philosophical and legal discourse should combine multiplicity of knowledge, that is, the synthesis of a single and plural in jurisprudence.

Keywords: philosophy of law, jurisprudence, discourse, law, synthesis, freedom.

**ПРАВОПОНИМАНИЕ В ФИЛОСОФИИ ПРАВА БОГДАНА
КИСТЯКОВСКОГО: ПРОБЛЕМА СИНТЕЗА****Мария Альчук**

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

В статье анализируются работы Богдана Кистяковского, в которых исследуются различные подходы в определении сущности права. Выделены утверждение философа об автономности права и философское осмысление его сущности. Освещен философский подход – как синтез правопонимания – в основу которого положен принцип свободы. Философско-правовой дискурс должен сочетать множественность знаний, то есть, синтез единого и плюрального в правоведении.

Ключевые слова: философия права, правоведение, дискурс, право, синтез, свобода.